

Taras Myshlyayev
Uniwersytet Warszawski
molfartm@rambler.ru

Zmiana systemu partyjnego jako kategoria badań politologicznych

Party System Change as a Category for the Political Science Research

Streszczenie:

Artykuł traktuje o kategorii zmiany systemu partyjnego we współczesnej politologii. Celem pracy jest ustalenie istoty procesu zmian systemu partyjnego i jego roli w warunkach transformacji politycznej. Określono specyfikę zmian różnych rodzajów systemów partyjnych. Szczególną uwagę zwrócono na wpływ czynnika podziałów socjopolitycznych na proces kształtowania się systemu partyjnego. Starano się zbadać, w jakim przypadku ma się do czynienia ze zmianą systemu partyjnego a w jakim nie. Podkreślono, że system partyjny kładzie nacisk na partie jako główne elementy składowe, a ewolucja systemu partyjnego jest funkcją zmian, które zachodzą w samych partiach.

Słowa kluczowe: partia polityczna, system partyjny, instytucjonalizacja, system wyborczy

Summary:

Article is devoted to the study of the concept of party system change in the contemporary political science. The aim of the paper is to determine the essence of the party system change and its role in the process of political transformation. The article deals with the specifics of changes in different party systems. A lot of attention is devoted to the influence the socio-political divisions have on the formation of a party system. The author presents the cases when the actual change in the party system has taken place and where it has not. It is stressed that parties are the main components of the party system, and the evolution of the party system is a function of the changes that occur in the parties.

Keywords: political party, party system, institutionalization, electoral system

Z punktu widzenia polskiego politologa Jerzego Wiatra, system partyjny w każdym konkretnie wziętym społeczeństwie, jest wskaźnikiem zmodernizowania społeczeństwa, poziomu jego kultury politycznej i socjalizacji politycznej, a także efektywności funkcjonowania struktur państwowo-władczych¹.

Demokracja wymaga ukształtowania systemu partyjnego, w ramach którego partie, reprezentujące konkretne grupy społeczne, swobodnie rywalizują o władzę, tworzą i wcielają w życie określone reguły tej rywalizacji. Zgadzam się w tym kontekście z tezą Andrzeja Antoszewskiego, że jeśli proces demokratyzacji życia politycznego oznacza na ogół żywiołowe powstawanie, rozwój i upadek partii politycznych, to formowanie i umacnianie się systemu partyjnego jest związane z wprowadzeniem do tego procesu elementów stabilizacji i powtarzalności, stanowiące podstawę instytucjonalizacji systemu partyjnego, są warunkiem konsolidacji młodych demokracji².

Właśnie przejście do demokracji i kształtowanie się demokratycznych instytucji (m. in. partii politycznych i systemu partyjnego) w państwach odbywa się w procesie tzw. demokratyzacji. Demokratyzacja jest więc procesem, wynikiem którego jest przejście od reżimów niedemokratycznych do demokracji. Klasyczny schemat przejścia do demokracji prezentowany jest przez amerykańskich politologów Philipp'a C. Schmitter'a i Guillermo O'Donnell'a. Według nich istnieją trzy fazy przejścia: liberalizacja, demokratyzacja oraz resocjalizacja społeczna³. Faza liberalizacji zaczyna się od kryzysu reżimów autorytarnych lub totalitarnych i kryzysu tożsamości elit, który kończy się ich rozpadem. Faza demokratyzacji charakteryzuje się zmianami instytucjonalnymi zachodzącymi w systemie politycznym. Podczas resocjalizacji odbywa się swoiste poznanie przez obywateli demokratycznych wartości i zasad „gry” oraz stopniowej integracji ich w nowy system polityczny, czyli kształtuje się społeczeństwo obywatelskie. Inni autorzy (Dankwart Rustow, Adam Przeworski, Richard Gunther) nazywają tę ostatnią fazę konsolidacją demokracji. Według nich jest ona procesem transformacji przypadkowych ustaleń i warunkowych decyzji (przyjętych przez elity polityczne w okresie przemian demokratycznych) w stałe normy konkurencji oraz współpracy między głównymi aktorami procesu politycznego.

Mirosława Grabowska twierdzi, że w procesie demokratyzacji instytucja wyborów i partie polityczne stanowiły i stanowią czynniki wobec siebie konstytutywne, że to instytucja wyborów powołała do życia partie, zaś rywalizacja partii w wybo-

¹ J. Wiatr, *Socjologia polityki*, Warszawa 1999, s. 19.

² A. Antoszewski, *System polityczny RP*, Warszawa 2012, s. 252.

³ G. O'Donnell, P. C. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions*, Baltimore 1986, s. 46.

racz stanowi jedną z nielicznych, może wręcz jedyną dobrze przez parie wypełnianą funkcję. Trudno się z nią nie zgodzić, że współzależność między wyborami a zmianą systemu partyjnego w ramach tranzycji demokratycznej jest tym minimalnym kryterium demokracji. Rozpatrując diadę wybory - partie możemy odróżnić systemy demokratyczne od systemów politycznych, które jeszcze nimi nie są. Głównym przy tym miernikiem jest określenie, czy odbywają się tam regularne wybory, w których partie konkurują ze sobą w walce o władzę⁴.

Przy analizie roli i znaczenia systemu partyjnego w systemie społeczno-politycznym koniecznym jest również określenie jego istoty. System partyjny to z jednej strony „statyczna” konfiguracja narodowych partii politycznych, istniejąca na poziomie wyborczym lub parlamentarnym, a z drugiej – „dynamiczny” układ wzajemnych powiązań między partiami, determinowany przede wszystkim ich rywalizacją o głosy wyborcze oraz stanowiska publiczne w kontekście możliwości przechwycenia odpowiedzialności za politykę państwa.

W politologii istnieją trzy podejścia do określenia systemu partyjnego.

Pierwsze z nich rozpatruje partie polityczne jako główne podmioty analizy systemu partyjnego. Kluczowymi są tu struktura organizacyjna partii, ich poziom instytucjonalizacji, pozycja zajmowana w przestrzeni politycznej oraz rywalizacja polityczna między nimi. Głównymi kategoriami systemu partyjnego w tym podejściu są liczba oraz wielkość partii. To wszystko zdaniem A. Antoszewskiego, składa się na charakterystykę poziomu stabilności sceny politycznej⁵.

Drugie podejście utożsamia system partyjny z interakcjami politycznymi, a mianowicie z rywalizacją i kooperacją. Podobną myśl prezentuje Douglas Rae, twierdząc że system partyjny to rywalizacja pomiędzy partiami w ramach konkretnego reżimu politycznego, nadająca demokratycznym partiom unikalne znaczenie⁶. Najlepszą istotę pojęcia systemu partyjnego przedstawia Giovanni Sartori, który określał system partyjny jako układ wzajemnych oddziaływań, będących efektem rywalizacji pomiędzy partiami. Oparty jest on na wzajemnym uzależnieniu się partii, czego wyrazem jest między innymi to, że każda z nich jest funkcją (w sensie matematycznym) innych partii i czy reaguje, jako potencjalny konkurent, czy też nie, na zachowanie pozostałych partii politycznych. Istniejący obecnie system demokratyczny to w dużym stopniu system partyjny⁷.

⁴ M. Grabowska, *Podział postkomunistyczny*, Warszawa 2004, s. 209.

⁵ A. Antoszewski, s. 254.

⁶ D. W. Rae, M. Taylor, *The Analysis of Political Cleavages*, New Haven and London 1970, s. 152.

⁷ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, vol. I, Cambridge 1976, s. 42-44.

Współzależność między systemem społeczno-politycznym a partyjnym w tym kontekście możemy przedstawić w oparciu o dwie istniejące teorie. Pierwsza - determinizmu strukturalnego rozpatruje partie jako zmienne zależne systemu społecznego. System partyjny w takim przypadku nie ma własnej logiki rozwoju, lecz jest rezultatem takich czynników, jak: kultura polityczna, struktura ról politycznych wewnątrz społeczeństwa, czy też system stratyfikacji społecznej.

Alternatywą jest teoria indeterminizmu społecznego. Według niej partie w ramach systemu partyjnego są niezależnymi czynnikami instytucjonalnymi wpływającymi na procesy społeczne. Zdolność społeczeństwa do rozwiązywania kryzysów (integracji, partycypacji, dystrybucji, legitymacji) zależy od charakteru partii i systemu partyjnego, który powstał w określonej strukturze narodowej. W tym ujęciu system partyjny traktowany jest jako zmienne niezależne, mające znaczny wpływ na kształtowanie się procesów społecznych i politycznych⁸.

Istnieje również trzecie podejście, które rozpatruje system partyjny jako ogół form i warunków, w jakich odbywa się rywalizacja partii politycznych. Według Maurice'a Duverger'a, system partyjny jest szczególnym typem wzajemnych powiązań między jego cechami (np. liczba partii, ich relatywny rozmiar, dominujący schemat tworzenia koalicji czy lokalizacja geograficzna)⁹.

Analiza procesu instytucjonalizacji systemu partyjnego musi zatem uwzględnić dwa rodzaje kryteriów: ilościowe oraz jakościowe. Do grupy pierwszej zaliczymy: poziom chwiejności wyborczej – wyrażony wielkością przesunięcia poparcia wyborczego między kolejnymi elekcjami, poziom fragmentaryzacji systemu partyjnego – uwzględniający zarówno liczbę partii politycznych, jak i wielkość uzyskiwanego przez nie poparcia, poziom koncentracji, odnoszący się do wyników uzyskiwanych przez dwie najsilniejsze partie, poziom rywalizacyjności systemu partyjnego – mierzący dystans między najsilniejszą i drugą z kolei partią, poziom agregacji – odzwierciedlający parlamentarną siłę partii, poziom polaryzacji – wyrażający dystans ideologiczny i polityczny pomiędzy głównymi partiami, oraz poziom alternacji – wskazujący częstotliwość zmiany partii rządzących. Do grupy drugiej należą takie kwestie, jak zdolność do odzwierciedlenia konfliktu interesów grupowych, relacje między elitami, społeczne zakorzenienie partii, trwałość reguł tworzenia koalicji gabinetowych itp¹⁰.

Zdaniem A. Antoszewskiego proces instytucjonalizowania systemu partyjnego zapewnia równocześnie reprezentatywność i efektywność rywalizacji politycz-

⁸ W. Jednaka, *Proces kształtowania się systemu partyjnego w Polsce po 1989 roku*, Wrocław 1995, s. 16.

⁹ M. Duverger, *Political Parties*, London 1954, s. 217.

¹⁰ A. Antoszewski, s. 258.

nej. Ujęcie takie łączy zachowanie polityczne podejmowane na wszystkich trzech wymienionych arenach. Reprezentatywność systemu partyjnego wyraża się w zdolności uwzględnienia w polityce państwa możliwie szerokiego spektrum interesów grupowych, ujawnionych w wyborach. Jej warunkiem jest odwzorowanie struktury preferencji wyborców w składzie parlamentu oraz możliwość uformowania rządu przez partie, które zyskały najwyższe poparcie¹¹.

Dopełniając powyższe rozważania, warto również podkreślić, że współczesna demokracja może istnieć wyłącznie jako demokracja przedstawicielska. Reprezentatywność ludu, które jest źródłem władzy politycznej, realizuje się tylko poprzez wybór przedstawicieli. Wskazuje ona przy tym, że obywatel w poprzez swój świadomy wybór na określony czas przekazuje władzę swoim przedstawicielom i partiom politycznym¹².

Tempo i efekty procesu instytucjonalizacji zależą od różnych czynników. Jednym z nich jest stabilizacja samych partii politycznych, zarówno w sensie organizacyjnym, jak i programowym. Aby stworzyć zinstytucjonalizowany system, partie muszą ukształtować się jako trwałe struktury i sformułować czytelnie zróżnicowaną ofertę programową, pozwalającą wyborcom na dostrzeżenie biegunów rywalizacji. Stanowisko to eksponuje podażową stronę systemu partyjnego. Warto jednak zauważyć, że instytucjonalizacja systemu partyjnego wynika nie tylko z instytucjonalizacji samych partii, ale także z wielu czynników, które mają wobec nich charakter zewnętrzny¹³.

Instytucjonalizacje samych partii politycznych Antonina Kolodij interpretuje jako proces rozwoju w czterech wymiarach: istnienie w świadomości społecznej (społeczeństwie), poziom organizacji, autonomii i spójności, czyli jako wzrost zewnętrznej i wewnętrznej stabilności oraz zwiększenie ich znaczenia w systemie politycznym¹⁴.

Najwyższą formą instytucjonalizacji partii politycznych jest ich konstytucjonalizacja. Mirosław Granat wskazuje, że zasada ustrojowa konstytucjonalizacji partii politycznych polega na: uznaniu wielości partii, uznaniu równości partii oraz na określeniu demokratycznej roli partii¹⁵.

¹¹ A. Antoszewski, s. 260.

¹² Ю. Р. Шведа, *Теорія політичних партій і партійних систем*, Львів 2000., s. 14-15.

¹³ B. Michalak, *Metodologiczne aspekty zmiany systemu partyjnego* [w:] <http://www.home.umk.pl/~bmich/podstrony/metodologiczne.html>

¹⁴ *Багатопартійність і демократизація в Україні: висхідні на низхідні тренди в роки незалежності* [w:] <http://political-studies.com/?p=692> [data odczytu 11.03.2013].

¹⁵ M. Granat, *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2008, s. 131.

Charakter systemów partyjnych determinowany jest w dużym stopniu typem reżimu politycznego. Właśnie od niego zależy struktura systemu partyjnego i sposób jego funkcjonowania. Dla totalitarnych reżimów charakterystycznym jest system partyjny z jedną partią lub system partyjny z partią hegemoniczną. Reżimy demokratyczne mają kilka typów systemów partyjnych. Ciekawą zależność między demokratycznym reżimem politycznym i zmianą systemu partyjnego podkreśla amerykański badacz Michael Wallerstein. Przez połączenie większościowego i proporcjonalnego systemów wyborczych z parlamentarnymi i prezydenckimi formami rządzenia wyróżnia on cztery warianty współdziałania partii i władzy: 1) parlamentarna forma rządzenia z większościowym systemem zapewnia silny rząd i ogranicza system przedstawicielstwa dwiema partiami; 2) system prezydencki z systemem wyborczym względnej większości: połączenie bipartyzmu ze słabym wpływem partii na podjęcie decyzji; 3) forma parlamentarna z systemem przedstawicielstwa proporcjonalnego wywołuje wielopartyjność z rządami koalicyjnymi; 4) system prezydencki z proporcjonalnym systemem wyborczym determinuje wielopartyjność, lecz obecność w parlamencie przedstawicieli wielu sił politycznych może doprowadzić do konfliktu między prezydentem i parlamentem¹⁶.

Współzależność między istniejącym w państwie systemem partyjnym i prawem wyborczym scharakteryzował M. Duverger. W trakcie swoich badań sformułował on trzy prawa ich interakcji:

1. wybory proporcjonalne prowadzą do systemu wielopartyjnego, niezależnych i suwerennych partii (poza przypadkami nagle eksplodujących ruchów);
2. wybory większości bezwzględnej prowadzą do systemu wielopartyjnego z elastycznymi, zależnymi i względnie umiarkowanymi, stabilnymi partiami (we wszystkich przypadkach).
3. wybory większości względnej prowadzą do systemu dwupartyjnego z wymieniającymi się wielkimi i niezależnymi partiami¹⁷.

System większości bezwzględnej prowadzi do tworzenia sojuszy elektoralnych, które w przyszłości kontynuowany jest przy tworzeniu jednej frakcji parlamentarnej, formowaniu większości oraz tworzenie koalicji rządowej. Większość względna nie powoduje konieczności sojuszy wyborczych, ale możliwym jest przyłączenia słabej partii do silnej, zmuszając pierwszą do przyjmowania warunków ostatniej.

¹⁶ M. Уоллерстайн, *Избирательные системы, партии и политическая стабильность*, „Полит, исследования” 1992, nr 5, s. 156–162.

¹⁷ M. Duverger, s. 230.

Proporcjonalny system przyczynia się także do powstawania sojuszy wyborczych. Jednak w tym przypadku koniecznym jest tworzenie koalicji rządowych, ponieważ, żadna z partii nie potrafi uzyskać większości miejsc w parlamencie i samodzielnie tworzyć rząd. Trudności w tworzeniu koalicji parlamentarnych i niestabilność rządu są charakterystycznymi cechami życia politycznego w krajach z proporcjonalnym systemem wyborczym i formowanym przez niego systemem wielopartyjnym.

Odwrotny wpływ na system partyjny ma system wyborczy. Polega on na tym, że dana konfiguracja partii rządzących uchwała prawo wyborcze, starając się dostosować go do własnych potrzeb.

Istotnym czynnikiem rozwoju systemów partyjnych i jego zmiany jest istniejący w społeczeństwie podział socjopolityczny. Właśnie stabilność europejskich systemów partyjnych ze stabilnością podziałów socjopolitycznych wiązali znani politolodzy Seymour Martin Lipset oraz Stein Rokkan. Pojęcie podziału socjalnopolitycznego (*cleavage*) po raz pierwszy w obrocie naukowym pojawiło się w ich pracy „Cleavage structures, party systems and voter alignments: an introduction”, poświęconej przemianom systemów partyjnych. Podział socjopolityczny należy bowiem - zdaniem autorów - do tej samej kategorii pojęć, co demokracja czy klasa społeczna – istnieje ogólne wyobrażenie o treści tych pojęć (na zasadzie: „każdy wie, o czym mowa”), ale trudno o jedną precyzyjną definicję. Zdaniem Lipseta i Rokkana, kategoria „podział socjopolityczny” przedstawia syntetyczne pojęcie, co łączy strukturę socjalną z układem politycznym¹⁸.

S. Lipset i S. Rokkan przyjmują, iż społeczeństwo jako całość charakteryzuje się relatywnie stałymi podziałami (*cleavages*), partie zaś zasadniczo odzwierciedlają te podziały i reprezentują związane z nimi interesy na arenie politycznej¹⁹. Nawiązując do praktyki empirycznej, wyróżniają cztery klasyczne linie rozłamów, które wyznaczyły następującą konfigurację systemów partyjnych w krajach Europy Zachodniej:

- 1) między centrum i peryferią;
- 2) kościołem i państwem;
- 3) miastem i wsią;
- 4) właścicielami i pracownikami.

Pierwsze dwie linie rozłamów biorą swój początek z czasów rewolucji narodowych. Mam tu na myśli: konflikt między państwem narodowym i rosnącym prze-

¹⁸ S. M. Lipset, S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York 1967, s.121.

¹⁹ Tamże, s. 123.

ciwdziałaniem etnicznym, lingwistycznym i religijnie odmienną peryferii, a także konflikt między dążeniami do centralizacji, standaryzacji i mobilizacji państwa narodowego i poprzez różnego rodzaju przywileje historyczne wzmocnienie roli kościołów.

Inne dwa rozłamy powstały w czasie rewolucji industrialnej: konflikt między interesami właścicieli rolnych i klasy przedsiębiorców przemysłowych, a także konflikt między właścicielami i pracodawcami, z jednej strony, i pracownikami i urzędnikami - z innej.

Według teorii S. Lipset'a i Rokkan'a, we współczesnych krajach demokratycznych najbardziej stabilne źródła wsparcia partii uwarunkowane są czynnikami powiązаныmi ze stratyfikacją i dóbrami kultury. Trudności obserwowane w stratyfikacji przeważają w państwach ekonomicznie rozwiniętych, stałych, gdzie do zwyczaju weszła polityka walki o podział wpływu ekonomicznego, ustalenia objętości ubezpieczenia społecznego, panowania itp. Kulturalne albo głębokie konflikty wartościowe są charakterystyczne dla państw, które rozwija się oraz posiadają niestabilny ustrój polityczny.

Inne podejście do pojęcia „podział socjopolityczny” (*cleavage*) zaprezentowała Wiesława Jednaka, według której mieszają się w nim trzy warstwy ściśle ze sobą powiązane i dopiero ich łączne pojawienie się decyduje o powstaniu interesującego nas zjawiska:

- a) jako podział społeczny, który różnicuje ludzi ze względu na takie cechy, jak: zawód, religia, status społeczny czy narodowość. W ten sposób możemy wskazać na różnice między pracodawcami i pracownikami, katolikami i protestantami, grupami posługującymi różnymi językami, a znajdującymi się w ramach jednej struktury państwowej (wymiar społeczny);
- b) jako grupa społeczna, która uwikłana w tego typu podziały musi być świadoma swojej odrębnej tożsamości grupowej i musi być gotowa do działania na podstawie wartości w niej zawartych (wymiar kulturowy);
- c) jako wyraz w działaniach organizacyjnych. Najczęściej wyraża się to w fakcie pojawienia się np. partii politycznych, związków zawodowych czy innych organizacji, które dążą do artykulacji i zagwarantowania realizacji interesów grupowych na płaszczyźnie rywalizacji politycznej (wymiar organizacyjny)²⁰.

Według koncepcji S. Lipseta i S. Rokkana socjalne podziały strukturalne są przyniesione na system partyjny niesamodzielnie. Naukowcy wskazują szereg czyn-

²⁰ W. Jednaka, s. 45.

ników, które wyznaczają wpływ podziałów socjopolitycznych na system partyjny odbywającym się dzięki tzw. „progom”:

- próg legitymacji, wyznaczający środki za pomocą których państwo rozwiązuje konflikty polityczne;
- próg inkluzji, który wyznacza kto ze zwolenników opozycji ma prawo wyboru przedstawicieli do organów władzy państwowych, ma prawa polityczne i społeczne;
- próg przedstawicielstwa, który wyznacza czy nowe ruchy potrzebują przyłączenia się do dużych organizacji oraz czy możliwe jest samodzielne osiągnięcie przedstawicielstwa w organach władzy;
- próg rządzenia większościowego, który decyduje o tym, czy istnieją w systemie mechanizmy hamowań i przeciwwag, czy partia lub samodzielnie lub w np. koalicji z innym ugrupowaniem politycznym może zrealizować strukturalne przemiany w systemie politycznym²¹.

Cztery typy podziałów socjopolitycznych tworzyły podstawę, na której formowały się systemy partyjne Europy Zachodniej. Russel Dalton określa wzajemne przecinanie się linii podziałów, jako najważniejszy aspekt tego nowego podziału²². Rozumienie powyższego procesu byłoby niemożliwe bez takiego ważnego dodatkowego czynnika, który charakteryzuje proces konsolidowania współczesnych systemów politycznych, jak powstanie i rozpowszechnienie prawa wyborczego.

Z kolei R. Herbut wyznacza podział socjopolityczny jako stabilny stan podziału wspólnoty politycznej, w ramach której znajdują się niektóre grupy społeczne nadające poparcie konkretnym kierunkom politycznym albo strukturom politycznym, natomiast inne grupy społeczne wsierają opozycyjne kierunki polityki, albo polityczne partie, które ich reprezentują²³.

Dokonując analizy kształtowania się systemów partyjnych w warunkach demokracji należy wskazać najważniejsze, do których zaliczane są:

- kształtowanie się/odradzanie podziałów socjopolitycznych,
- chwiejność elektoratu,
- liczba i tożsamość partii aktywnie działających w polityce.

²¹ S. M. Lipset, S. Rokkan, s. 142-143.

²² R. Dalton, D. Farrell, I. McAllister, *Political Parties and Democratic Linkage: How Parties Organize Democracy*, Oxford 2011, s. 256.

²³ R. Herbut, *Podziały sociopolityczne w Europie Zachodniej. Charakter i struktura*, w: *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 137.

Badając system partyjny lat 60. XX w., Lipset i Rokkan twierdzili, że odzwierciedla on strukturę podziałów socjopolitycznych, które istniały już półwiecze przedtem. Autorzy sądzili, że alternatywy partyjne i, w wielu wypadkach, organizacje partyjne są starsze, aniżeli większość elektoratu narodowego²⁴. Tak sformowała się koncepcja „zamrożonych systemów partyjnych”, które nie podporządkowują się głębszym przemianom od czasu zaprowadzania ogólnego prawa wyborczego w latach 20. ubiegłego stulecia.

„Zamrożenie” oznacza ukształtowania się trwałych związków między partiami i podziałami socjopolitycznymi, które występują w ramach społeczeństwa. W klasycznym modelu społeczeństwa industrialnego oznacza to, że podział polityczny jest odzwierciedleniem konfliktów klasowych. Związek między partiami politycznymi i podziałami socjopolitycznymi nie może być interpretowany w sposób automatyczny.

Partie polityczne mogą przecież powstawać w wyniku pewnego rodzaju konfliktu politycznego. Ponadto znajduje swoje potwierdzenie hipoteza, że jest możliwe, by w określony sposób manipulować podziałami, które już istnieją, bądź nawet tworzyć nowe. W Europie Zachodniej partie masowe pozostały na arenie politycznej wskutek istnienia podziału społecznego. Uzyskały one charakter autonomiczny, co aktualnie pozwala im działać w charakterze stabilizatorów tradycyjnych linii konfliktu. Można przypuszczać, że partie polityczne wykorzystują istniejące podziały socjopolityczne również w celu realizacji własnych interesów. Wspierają one także te podziały, które z upływem czasu znikają, nadając im nowy charakter. Celem takiego zachowania partii jest zapewnienie sobie dalszego istnienia²⁵.

Model S. Lipseta i S. Rokkana zwraca uwagę na instytucjonalizację zamrożonych struktur podziałów socjopolitycznych i formy partyjnej orientacji elektoratu, które same wywołują. Ta propozycja nie ma prawdziwego charakteru statycznego. Podziały socjopolityczne mają wpływ na orientację partii politycznych w ramach tych czy innych linii podziału. Fakt ten znajduje swoje odzwierciedlenie w powstaniu tymczasowych koalicji wyborczych, orientujących się na szczególnie segment elektoratu albo pojawieniu się nowych partii, które często wprowadzają niesprecyzowane lub nieznanne dotychczas kwestie mające wpływ na rynek konkurencji międzypartyjnej na poziomie wyborczym. Według A. Neto i G. Coxa, politycy mogą zmieniać grupy społeczne dla realizacji swoich celów politycznych w taki sposób, aby otrzymany ogół podziałów był odmienny od poprzedniego. Obecność dużej liczby partii będzie determinowana istnieniem odpowiedniej liczby podziałów socjopo-

²⁴ S. M. Lipset, S. Rokkan, s. 138.

²⁵ Ю. П. Швед, s. 479.

litycznych²⁶. Możemy założyć istnienie prostej formuły: tylko te podziały socjopolityczne i problemy mają określony charakter, które są postrzegane przez główne partie polityczne w ramach konkurencyjnego systemu partyjnego.

Jednakże już w końcu lat 70. XX w. wielu badaczy zaczęło kwestionować teorię zaproponowaną przez Lipset'a i Rokkan'a. Zaobserwowano wówczas wiele zjawisk świadczących o występowaniu zgoła odmiennego procesu, tj. „odmrażania” systemów partyjnych, przy czym dowody świadczące o postępującym procesie ich zmiany uwidoczniły się we wszystkich państwach Europy Zachodniej. Najbardziej widoczne cechy tego zjawiska to konsekwentnie postępujące przesuwanie się głosów wyborczych pomiędzy partiami; znaczny wzrost wyborców do końca niezdecydowanych i podejmujących decyzję w ostatniej fazie kampanii wyborczej; pojawienie się głosów i partii „protestu”; powstanie i rozwój ugrupowań reprezentujących nowy typ konfliktu politycznego (tzw. wartości postmaterialne jak np. pacyfizm, ekologizm, feminizm, itd.).

Pojawianie się nowych problemów i kwestii, których nie podejmowały w ogóle ustabilizowane partie (ekologia, prawa mniejszości, rozbrojenia) doprowadziło do otwarcia drogi dla nowych ugrupowań, które zajmując się zapomnianymi albo nieistniejącymi tematami mogły zdobywać głosy chwiejnego elektoratu.

Zjawisko to Bartłomej Michalak, tłumaczy poprzez fakt, że w Europie w latach 70. i 80. zmieniły się zachowania wyborcze – decyzje indywidualnego wyborcy były podejmowane nie na podstawie przynależności do grupy (głos przynależności), ale na podstawie zdobytych informacji i wyciągniętych wniosków (głos opinii). Odpowiedni poziom wykształcenia i zdolność do samodzielnych analiz oraz dostępność kanałów dostarczających informacje nazywa się mianem mobilizacji kognitywnej. Brak stabilności decyzji wyborczych wiązał się ze zmianą klasowego modelu głosowania, czyli przynależność klasowa przestała być głównym wyznacznikiem podejmowania decyzji wyborczej. Wyborcy zaczęli skłaniać się ku nowo powstałym partiom lub tym, którym dotychczas się nie powodziło²⁷.

Ronald Inglehart uważa, że w trakcie politycznego polaryzowania społeczeństwa odbywa się zmiana klasowo zorientowanych linii podziału na poglądy, które składają się na nowy system wartości. Nowy podział socjopolityczny, zdaniem R. In-

²⁶ O.Neto, G.Cox, *Electoral Institutions, Cleavage Structures and the Number of Parties*, „American Journal of Political Science” 1997, vol. 41, nr 1, s.149-174.

²⁷ B. Michalak, *Metodologiczne aspekty zmiany systemu partyjnego*, w: <http://www.home.umk.pl/~b-mich/podstrony/metodologiczne.html>

gleharta, powinien stopniowo zamienić klasyczne podziały społecznie-strukturalne, istniejące w modelu S. Lipseta i S. Rokkana²⁸.

Jak twierdzi ukraiński politolog Jurij Szweda, zmiana konfiguracji (typu) systemu partyjnego następuje wtedy, kiedy przemianie podporządkowuje się system wzajemnych związków między istotnymi partiami systemu, co oznacza zmianę stabilnej linii zachowania na poziomach elektoralnych, parlamentarno – rządowych i organizacyjnych. Jeśli chodzi o konceptualizację zmiany systemu partyjnego jako oddzielnej kategorii politycznej, to w literaturze ukraińskiej istnieją co najmniej dwa podejścia.

Pierwsze z nich określone jest mianem perspektywy „społecznej”. Zakłada ona, iż zmiana systemu partyjnego tkwi w szeroko pojmowanym jego otoczeniu, na przykład w zmianach podziałów socjopolitycznych czy zachowań wyborczych²⁹.

Przykładowo Peter’a Mair’a M. Lorencka uważa, że zmiana systemu partyjnego odbywa się wówczas, gdy „wskutek zmian ideologicznych, strategicznych czy wyborczych odbywa się transformacja kierunku konkurencji czy formuły stworzenia rządu”³⁰. Jego zdaniem zmiany te jednak muszą być rozpatrywane się w kontekście typologii systemów partyjnych. Gdy mają znaczenie zmiany systemowe (transformacyjne), to pojawia się konieczność reklasyfikacji systemu partyjnego. Systemy partyjne mogą zmienić swój charakter, przechodząc pewną logikę rozwoju. Możliwe są również tak zwane „graniczne” wypadki, kiedy system partyjny chwycie się między dwiema kategoriami, nabierając cech systemu „hybrydy”. M. Lorencka, używając „języka” P. Mair’a określa zmianę systemu partyjnego w następujący sposób: „gdy system partyjny przechodzi transformację z jednej klasy lub typu systemu partyjnego do innego”. Ona proponuje określenie zmiany systemu partyjnego jako „wynik ideologicznych, strategicznych czy wyborczych przekształceń, powodujących transformację kierunku rywalizacji lub formuły tworzenia rządu”. Przestrzega również przed nadmiernym akcentowaniem zmian wyborczych, bowiem nie są one jednoznaczne ze zmianą systemu partyjnego³¹. Dlatego zmiana systemu partyjnego może wiązać się ze zmianą kierunku rywalizacji partyjnej czy formuły tworzenia rządu. Innymi słowy, wg Maira zmianę systemu partyjnego należy rozumieć, jako zmianę typu systemu, która nie dotyczy samych partii, ale ich relacji oraz powiązań między sobą. Jest to wzajemne przeciwstawianie się grup społecznych, które angażują się w konflikt

²⁸ R. Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, Cambridge 2005, s. 184.

²⁹ Ю. Р Швед, s. 398-399.

³⁰ M. Lorencka, *Włoski system partyjny. Studium politologiczne*, [rozprawa doktorska], Katowice 2007, s. 18.

³¹ Tamże.

wynikający z wyznawania przez te grupy innych wartości i poglądów. Grupy te, aby demonstrować swoje poglądy i reprezentować swoje interesy tworzą partie polityczne lub znajdują inne formy ekspresji organizacyjnej.

Charakterystykę otoczenia systemu partyjnego (w pierwszej kolejności socjalnego) wyznacza struktura podziałów socjopolitycznych i wyborcze zachowanie, a instytucjonalnego – system wyborczy i reżim polityczny. Chodzi o zmiennej ilości i rozmiaru partii i ideologicznym dystansie między nimi. Przemiany, co odbywa się w ramach systemu partyjnego zostają opisane za pomocą wspomnianych wskaźników teoretycznych. Dla wyznaczenia ilości i rozmiaru partii wykorzystują tzw indeksy (indeks efektywnej ilości partii, indeks agregacji i rządowego uczestnictwa, indeks frakcyjności), a w celu wyznaczenia polaryzowania – wskaźniki dystansu między partiami³².

Zdaniem B. Michalaka, ze zmianą systemu partyjnego mamy do czynienia tylko wtedy, gdy przeobrażeniu ulegną pewne istotne i decydujące o jego strukturze elementy, a więc te o znaczeniu systemowym. Zgodnie z obowiązującą powszechnie w literaturze przedmiotu konwencją definicyjną, za istotę systemu partyjnego należy uznać kształt i charakter rywalizacji międzypartyjnej, której efektem jest pojawienie się określonego układu wzajemnych interakcji. W tym przypadku ze zmianą będziemy mieli do czynienia wtedy, gdy przeobrażeniu ulegnie układ wielostronnych powiązań pomiędzy uczestnikami systemu. Peter Mair zwraca w tym kontekście uwagę na typ zmiany zwanej transformacyjną, dotyczącą bezpośrednio istoty całego systemu (a więc przede wszystkim charakteru interakcji międzypartyjnych). Zmiana systemu partyjnego nastąpi wówczas, gdy transformacji ulegną jego cechy konstytutywne, a więc o znaczeniu systemowym³³. Gordon Smith do takich fundamentalnych elementów zaliczył: 1) ugrupowania, które w dłuższym okresie czasu zajmują w ramach całego systemu pozycję wiodącą, 2) partie, które mają szczególny wpływ na jego funkcjonowanie oraz 3) dominujące wzory powiązań (zwłaszcza koalicyjne) pomiędzy partiami. Wszystkie razem tworzą strukturę określaną przez niego mianem „rdzenia”, który ma zasadnicze znaczenie dla określenia istoty funkcjonowania całego układu. W celu wyróżnienia różnych wariantów jego przeobrażenia zaproponował on następujące poziomy zmiany: tymczasowa fluktuacja, zmiana ograniczona, zmiana generalna, transformacja³⁴.

³² Ю. П. Швед, s. 354.

³³ S Bartolini, P. Mair, *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilization of European Electorates 1885 – 1985*, Cambridge 1990, s. 287.

³⁴ G Smith. *Politics in Western Europe: a comparative analysis*, London 1992, s. 184.

Zgodnie z tą koncepcją do całkowitej modyfikacji systemu (zmiana typu transformacyjnego) dochodzi jedynie w przypadku wymiany wszystkich trzech elementów rdzenia. Nie musi to wbrew pozorom oznaczać ukształtowanie się kompletnie nowego systemu partyjnego. Wystarczy, że jedna z dominujących partii całkowicie i na trwałe zostanie wyeliminowana z pola rywalizacji, co pociągnie za sobą zmianę poszczególnych składników rdzenia i w konsekwencji doprowadza do przebudowy całego systemu. Jednak całkowita modyfikacja wszystkich konstytutywnych części rdzenia nie jest sprawą łatwą i zdarza się bardzo rzadko.

Po przeciwnej stronie skali znajduje się zmiana fluktuacyjna (czasowa). Jest to raczej chwilowa aberracja systemu niż jego faktyczna modyfikacja. Do tej kategorii zaliczają się krótkoterminowe wahania rozmiarów poparcia pojedynczych ugrupowań, które nie wywołują długotrwałych skutków w mechanizmie funkcjonowania systemu. W tym przypadku uchwycenie charakteru zmiany nie powinno nastęrczać żadnych trudności. Zdaniem Smitha cykl trzech kolejnych elekcji powinien stanowić czas wystarczający na odróżnienie trwałego trendu od chwilowej fluktuacji.

Natomiast w pozostałych przypadkach mamy do czynienia z częściowym przeobrażeniem systemu związanym z modyfikacją tylko niektórych jego elementów. Tak więc, można przyjąć, że zmiana generalna nastąpi wtedy, kiedy transpozycji ulegnie kilka składników rdzenia systemu partyjnego, ale nie on cały.

Przy badaniu zmian w systemach wielopartyjnych wykorzystuję się z reguły dwa podejścia – ilościowe i jakościowe. Za pomocą pierwszego analizowana jest ilość partii, ich jednostek strukturalnych, a także prognozowana optymalna liczba partii dla tego albo innego systemu. Do najważniejszych zmiennych każdego systemu partyjnego wpływających na sposób rywalizacji partii politycznych, a jednocześnie łatwych do zoperacjonalizowania, należą przede wszystkim liczba i rozmiar partii politycznych trwale obecnych w systemie. Elementy te są bardzo przydatne w trakcie badania konkretnego narodowego systemu partyjnego. Służą bowiem jako swego rodzaju „matryca”, umożliwiającą zgromadzenie oraz usystematyzowanie informacji niezbędnych zwłaszcza przy stosowaniu metody porównawczej. Odwołanie się do tych zmiennych daje możliwość uchwycenia dynamiki zamiany systemu i jej lokalizacji, czyli wskazania, które z jego elementów i dlaczego podlegają określonym przeobrażeniom, a następnie dokonanie oceny jej skutków dla całego układu. Pomiaru tych zmiennych i określenia na tej podstawie typu systemu partyjnego oraz jego ewentualnej zmiany można dokonać za pomocą specjalnych narzędzi empirycznych,

wykorzystywanych podczas analizy struktury konkretnych systemów partyjnych opracowanych w postaci formuł matematycznych, czyli tzw. indeksów³⁵.

Drugie podejście – jakościowe – skierowane jest na uwzględnienie otoczenia instytucjonalnego, w którym funkcjonuje system partyjny. Do grupy pierwszej zaliczymy: poziom chwiejności wyborczej – wyrażony wielkością przesunięcia poparcia wyborczego między kolejnymi elekcjami, poziom fragmentaryzacji systemu partyjnego – uwzględniający zarówno liczbę partii politycznych, jak i wielkość uzyskiwanego przez nie poparcia, poziom koncentracji, odnoszący się do wyników uzyskiwanych przez dwie najsilniejsze partie, poziom rywalizacyjności systemu partyjnego – mierzący dystans między najsilniejszą i drugą z kolei partią, poziom agregacji – odzwierciedlający parlamentarną siłę partii, poziom polaryzacji – wyrażający dystans ideologiczny i polityczny pomiędzy głównymi partiami, oraz poziom alternacji – wskazujący częstość zmiany partii rządzących. Na jakość wielopartyjności ma także wpływ intensywność przekształceń demokratycznych. Jeżeli przemiany te są stopniowe, dotyczą oddzielnych aspektów systemu (na przykład udoskonalenie procedur wyborczych), to jest ona uważana za stabilną. Jeżeli natomiast główne elementy systemu partyjnego są naruszone, to skutki takich przemian mogą doprowadzić do zmiany reżimu politycznego³⁶.

M. Lorencka stwierdza, że dynamikę zmiany systemu partyjnego można śledzić opierając się na zmiennych, określanych przez niektórych politologów mianem konstytutywnych elementów systemu partyjnego. Fakt wyodrębnienia tych zmiennych jest w dużej mierze subiektywną decyzją konkretnego badacza. Istnieją jednak pewne uniwersalne elementy (właściwości) systemu partyjnego, które w przekonaniu większości politologów mogą być odpowiedzialne za sposób, w jaki rywalizują ze sobą partie, a więc mogą mieć wpływ na ukształtowanie się specyficznego mechanizmu rywalizacyjnych i kooperacyjnych powiązań o charakterze wewnątrzsystemowym. W tym celu budowano szereg indeksów: m.in. indeks frakcjonalizacji D. Rae'a, indeks efektywnej liczby partii M. Laakso i R. Taagepera, indeks polaryzacji systemu partyjnego, indeks przesunięcia poparcia wyborczego M. Pedersen'a czy indeks Alford'a jako miernik klasowego sposobu głosowania. Jak stwierdza Wiesława Jednaka, tworzy się w ten sposób dynamiczny model systemu partyjnego ze szczególnym zwróceniem uwagi na jego konstrukcję³⁷.

³⁵ B. Michalak, *Metodologiczne aspekty zmiany systemu partyjnego*, w: <http://www.home.umk.pl/~b-mich/podstrony/metodologiczne.html>

³⁶ A. Antoszewski, s. 252.

³⁷ M. Lorencka, s. 18-19.

Zmianę systemu politycznego mogą zapewnić zarówno systemy dwupartyjne, jak i wielopartyjne: te drugie w określonej konfiguracji interesów politycznych wydają się nawet warunkiem koniecznym. Duża liczba partii może natomiast mieć pewien wpływ na stabilność samych gabinetów, czyli ich trwałość. Należy jednak zaznaczyć, iż np. doświadczenia zachodnioeuropejskie nie potwierdzają w sposób jednoznaczny istnienia związku przyczynowo-skutkowego między liczbą partii a zjawiskiem trwałości gabinetów. Można jednak przyjąć, iż zmienna liczba partii ma wpływ na charakter przetargów koalicyjnych, powodując jego skomplikowanie w razie występowania wielkich systemów partyjnych.

Rozmiar partii politycznych może mieć wpływ na sposób, w jaki rywalizują one w ramach systemu partyjnego, a zwłaszcza na układ relacji między blokiem partii rządzących a blokiem partii opozycyjnych i w konsekwencji również na proces przetargów koalicyjnych oraz trwałość gabinetów. Oceny wielkości systemu partyjnego można dokonać opierając się na zestawieniu efektów wyborczych największej partii politycznej oraz łącznych wyników wyborczych dwóch największych partii politycznych.

Należy w tym kontekście również brać pod uwagę relewantność partii, która jest nie tylko funkcją względnego podziału wpływów, ale nawet więcej – wartość jej pozycji polega na położeniu wzdłuż osi lewica - prawica.

G. Sartori podkreśla, że oprócz siły wyborczej (siła w głosach) partii, warto również uwzględnić jej siłę parlamentarną (siła w miejscach) i potencjał rządowy (koalicyjny). Wszystkie te rozważania prowadzą go do stwierdzenia, że głównym parametrem dla klasyfikacji systemów partyjnych, powinny być relacje międzypartyjne. Według niego systemy partyjne można podzielić na dwa główne typy: 1) pluralizm umiarkowany i 2) pluralizmu spolaryzowany. Specyfiką pierwszego jest struktura dwubiegunowa, charakterystyczna nie tylko dla systemu dwupartyjnego, ale także dla systemów różnego rodzaju alternatywnych koalicji partii. Sartori wskazuje mnogość cech charakterystycznych dla pluralizmu spolaryzowanego. Najważniejsze z nich to:

- 1) istnienie relewantnych partii antysystemowych (z ideologią ekstremistyczną);
- 2) istnienie „dwustronnej opozycji” (lewicowej i prawicowej);
- 3) obecność jednej lub kilku partii zajmujących pozycję w centrum oraz mających „potencjał rządowy”³⁸.

W rozważaniach nad zmienną liczby oraz rozmiaru partii w kontekście parlamentarnego systemu partyjnego, często wykorzystany jest również indeks agregacji

³⁸ *Партийные системы*, w: <http://polscience.narod.ru/CLASS2.html>, [data odczytu: 11.03.2013].

cji. Kalkulacja indeksu opiera się na wykorzystaniu zarówno kryterium ilościowego, jak i jakościowego. W tym przypadku liczbę partii reprezentowanych w parlamencie określona się za pomocą wartości indeksu efektywnej ich liczby, elementu jakościowego i siły parlamentarnej największej partii.

Przy analizie charakteru rywalizacji międzypartyjnej słusznym jest zastosowanie zaproponowanego przez G. Sartori pojęcia relewancji jako sposobu „liczenia” partii politycznych, który pozwala na określenie ich doniosłości w określonej konfiguracji rywalizacyjnych powiązań, a mianowicie systememu partyjnyemu. Opiera się on na uwzględnieniu potencjału koalicyjnego partii, tzn. stwierdzeniu, czy była ona kiedykolwiek brana pod uwagę jako ewentualny partner w przetargach koalicyjnych, oraz potencjału szantażu politycznego, a więc możliwości wymuszenia na pozostałych partiach przyjęcia określonej taktyki politycznej, której nie zastosowałyby w „normalnej” sytuacji³⁹.

Zgadzam się z poglądem A. Antoszewskiego i R. Herbuta, że należy stosować oba aspekty jako sposób określenia poziomu relewancji partii politycznych. Niektóre z nich mogą stosować szantaż polityczny lub grozić jego użyciem, jako metodę służącą poprawieniu własnej pozycji przetargowej w ramach systemu partyjnego. Z reguły z takimi sytuacjami mamy do czynienia, oczywiście w rywalizacyjnych systemach partyjnych, w trakcie zmian systemu politycznego, m. in. w procesie formowania koalicji gabinetowych bądź szerokich, wspierających sojuszy parlamentarnych⁴⁰.

Za wzorce zachowania koalicyjne uważa się utrwalone zasady kooperacji zachowań partii politycznych, których znajomość pozwala na określenie systemu partyjnego w kontekście zachowań parlamentarno-gabinetowych. Są one związane z charakterem przestrzeni rywalizacji partii, a także skorelowane z dystansem programowym między nimi⁴¹.

Zawarte w artykule treści pozwalają na podkreślenie, że system partyjny kładzie nacisk na partie, jako ich główne elementy składowe, a ewolucja systemu partyjnego jest funkcją zmian, które zachodzą w samych partiach.

Partie polityczne formują system partyjny przez procesy rywalizacji i kooperacji między nimi, a więc z utrwalonymi interakcjami politycznymi, do których między nimi dochodzi. Owe interakcje tworzą określoną konfigurację partii politycznych w ramach narodowej przestrzeni politycznej. Przy takim podejściu zmiana systemu jest pochodną nie tyle ideologicznej czy organizacyjnej transformacji samych partii,

³⁹ G. Sartori, *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*, vol. I, Cambridge 1976, s. 42-44.

⁴⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, *Systemy polityczne współczesnego świata*, Gdańsk 2004, s. 142.

⁴¹ R. Herbut, s. 130.

ile konsekwencją przeobrażeń zachodzących w strukturze sceny politycznej, zwiększenia bądź redukcji obszarów konfliktu międzypartyjnego. System partyjny nie jest tylko układem poszczególnych partii względem siebie, ale także układem partii względem ich elektoratów. Takie podejście zakłada z kolei, że zmiana systemu partyjnego jest pochodną trwałej zmiany zachowań wyborczych.

Podział socjopolityczny – to jest układ pozwalający na przeniesienie określonego rzeczywistego katalogu interesów i wartości charakteryzujących segmenty społeczeństwa w sferze polityki, zwłaszcza partyjnej. To stabilny sojusz czy też organizacyjny układ między grupą społeczną, mającą określoną tożsamość, a reprezentującą ją na arenie politycznej partią.

Pojęcie „podziału” zawiera elementy dwóch rodzajów: strukturalne i istotne. Element strukturalny jest podzielony na trzy rodzaje: rozdzielający (dyferencjacja, która istnieje między grupami socjalnymi), konfliktowy (uświadomienie dyferencjacji) i organizacyjny (organizacja na ochronę identyczności i celów grupowych). Ponadto wyróżnia się konflikty socjalne i polityczne.

Zmiany są istotną charakterystyką systemów partyjnych, m.in. wielopartyjnych. Doświadczenie uczy, że systemy jedno- i dwupartyjne są bardziej stabilne. Jest rzeczą oczywistą, że zmiany odbywają się, lecz nie wpływają one w sposób istotny na system i stałość stosunków międzypartyjnych.

Podsumowując, koncept „zmiany systemu partyjnego”, w szczególności wskaźnikami zmian są:

- pełna zmienność, czyli przemiany w głosowaniu między wyborami;
- efektywna ilość partii i indeks frakcjonalizacji w parlamencie,
- elektoralna dysproporcja, czyli różnica między liczbą miejsc i odsetkiem głosów otrzymanych przez partię itd.